

Några synpunkter på det historiska innehållet i *Historiska och litteraturshistoriska studier*

NÄR SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I Finland för ett sekel sedan inledde utgivningen av *Historiska och litteraturshistoriska studier* (HLS) var det från början klart att en stor del av bidragen skulle behandla historieämnet i vidsträckt bemärkelse. Redan årsbokens titel antydde ju detta. Inrättandet av den nya serien innebar att de uppsatser, föredrag och andra bidrag som hade ingått i den äldre serien *Förhandlingar och uppsatser* började utges separat och detta bidrog sannolikt till att man inte utarbetade något särskilt program för den nya serien. Sällskapets ordförande hade redan tidigare föreslagit att de uppsatser som publicerades tillsammans med de egentliga "förhandlingarna", det vill säga huvudsakligen protokollen och årsberättelserna, kunde utges i en annan serie. Beslutet att inrätta den nya serien sköts emellertid upp eftersom styrelsen antog att en volym med enbart förhandlingar inte kunde påräkna tillräckligt stort intresse. Någon större innehållsmässig förändring medförde beslutet att utge den nya årsboken inte. Från 1925 utgav sällskapet tre vetenskapliga serier: *Studier i nordisk filologi*, *Folkloristiska och etnografiska studier* samt årsboken med historiska och litteraturshistoriska studier.¹

1. *Förhandlingar. Ny följd 1. Mars 1924 – februari 1925*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1925, s. 82–83; Torsten Steinby, "Förhandlingar och uppsatser, Historiska och litteraturshistoriska studier, Förhandlingar Ny Följd och Förhandlingar Följd 3", *Historiska och litteraturshistoriska studier* 1–50, 1925–1975. Register uppgjort av Jarl Pousar, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1975, s. 7–10; Victor Wilson, *För kunskap och kultur. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2025*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2025, s. 110–111.

Avsikten är här att med hjälp av enskilda exempel försöka beskriva några av de teman som varit föremål för behandling i *Historiska och litteraturhistoriska studier*. Som jag redan antydde präglades det historiska innehållet från början av mångsidighet. När Finlands förvaltningshistoria, militärhistoria eller till exempel diplomatiska historia uppmärksammades skedde det ofta i form av personhistoriska bidrag eller kommenterade utgåvor av brev och dagböcker. Flera av de presshistoriska bidragen behandlade på motsvarande sätt i själva verket politisk opinionsbildning. Fastän avsikten var att publicera förhållandevis lättlästa uppsatser uteslöt detta inte att de skulle kunna betraktas som vetenskapliga. Under de senaste årtiondena har bidragen i allmänhet haft en tydligare formulerad problemställning och ofta baserat sig på ett mera mångsidigt källmaterial än tidigare.

När styrelsen 1924 fattade beslut om att börja utge en årsbok med historiska bidrag hade den redan i flera år beviljat ett ekonomiskt understöd åt *Historisk Tidskrift för Finland* (HTF). Tidskriften hade grundats 1916 som ett privatföretag av en grupp etablerade historiker, av vilka två, professorerna Carl von Bonsdorff och Magnus Gottfrid Schybergson, tillhörde Svenska litteratursällskapets styrelse. Utgivningen av tidskriften övertogs av Historiska föreningen först 1965. Sambandet mellan inrättandet av HLS och beviljandet av ett anslag till HTF har tidigare sammanfattats av professor Torsten Steinby på följande sätt:

I början av år 1924 framställdes i samband med en diskussion om anslag till Historisk Tidskrift för Finland tanken, att Sällskapet självt skulle publicera uppsatser och studier av historiskt innehåll i en egen serie.²

I en uppsats med den talande rubriken "En Törnestic. HTF:s första år" återkom professor Max Engman 1991 mera utförligt till den diskussion som under de första åren fördes om sällskapets understöd till tidskriften.³ De överväganden som då gjordes kastar ljus över den redaktionella linje som blev gällande för årsboken. Innehållet i HLS

2. Steinby, "Förhandlingar och uppsatser, Historiska och litteraturhistoriska studier", s. 8.

3. Max Engman, "En Törnestic. HTF:s första år", *Historisk Tidskrift för Finland* 76, 1991:2, s. 171–198.

kom paradoxalt nog att i stort sett motsvara det program som några år tidigare hade uppgjorts för HTF.

När redaktionen för *Historisk Tidskrift för Finland* 1916 ansökte om ett anslag från sällskapet uppgav den att tidskriften skulle vara "fullständigt vetenskaplig", men undvika alltför "stor tyngd och specialisering". Avsikten var att uppfatta begreppet historia "tämligen vidsträckt": det skulle ge rum för olika arter av kulturhistorisk forskning, såsom "litteraturhistoria, ekonomisk och rättshistoria, kyrkohistoria, arkeologi, personhistoria, genealogi, byggnadshistoria o.s.v.". I den något senare publicerade prenumerantanmälan tillfogades ytterligare socialhistoria och konsthistoria.⁴ I praktiken blev innehållet i tidskriften betydligt mera avgränsat. Den blev ett specialorgan som avspeglade den fortgående professionaliseringen bland historikerna. Det var en krets av äldre svenskspråkiga vetenskapsmän som bar upp tidskriften och angav ramarna för innehållet, vilket följde huvudfåran inom den dåtida historiska forskningen, det vill säga i främsta hand den på källor baserade politiska historien.⁵ Detta bidrog uppenbarligen till att Svenska litteratursällskapets styrelse efter någon tid kunde dra slutsatsen att det fanns utrymme för en serie som skulle omfatta historieämnet i vidare bemärkelse och ta sig an bidrag från hela fältet.

Delvis var det samma personer som ansvarade för utgivningen av *Historisk Tidskrift för Finland* och Svenska litteratursällskapets årsbok HLS. Utgivningen av den sistnämnda omhändertogs från början av en redaktion bestående av flera personer som samtidigt tillhörde styrelsen. Detta medförde bland annat att sällskapets protokoll endast i undantagsfall innehåller upplysningar om enskilda bidrag som erbjöds till publicering i årsboken.⁶

Fram till mitten av 1960-talet bestod redaktionen för HLS i regel av tre personer. Bland de långvariga redaktörerna under de första decennierna kan bibliotekarien och publicisten Emil Hasselblatt, historikern, skolrektorn och sällskapets ordförande Eirik Hornborg samt docenten, sedermera statsarkeologen Carl Axel Nordman nämnas. Från och

4. För citaten, Engman, "En Törnestic", s. 183–185.

5. Ibid., s. 197.

6. *Förhandlingar. Ny följd 1. Mars 1924 – februari 1925; Förhandlingar. Följd 3:1–4. Verksamheten 1950–1953 (årsmötesprotokollen 1951–1954)*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1954.

med 1944 biträdde redaktionen av en yngre forskare – vanligtvis historiker – med titeln redaktionssekreterare. Från 1965 till 1988 utgavs HLS av styrelsemedlemmen Torsten Steinby, som under några år på 1970-talet även var sällskapetets ordförande. Under åren 1989–1990 redigerades årsboken av tre forskare som antingen tillhörde eller skulle inträda i styrelsen: professor Patrick Bruun, professor Clas Zilliacus och universitetslektor Helena Solstrand-Pipping. Den sistnämnda var då huvudredaktör. Därefter utgavs HLS fram till 1996 av Helena Solstrand-Pipping ensam. Utgivningen har därefter i regel skötts av två redaktörer, varav den ena representerat historieämnet och den andra litteraturvetenskapen.

Det var från början en mera omfattande medarbetarskara med kulturhistorisk, estetisk och filosofisk inriktning som bidrog till innehållet i årsboken i jämförelse med den krets av historiker som bar upp *Historisk Tidskrift för Finland*. Vid sidan av företrädare för de olika historiska vetenskaperna omfattade medarbetarna i årsboken lärare, bibliotekarier och författare. Litteraturhistorikern Ruth Hedvall och författaren Helena Westermarck var de första kvinnorna som medverkade; de publicerade under 1920- och 1930-talen flera bidrag i årsboken.

TIDIGA BIDRAG OM SKANDINAVISMEN

Det är intressant att lägga märke till att HLS under det första decenniet innehöll flera omfattande bidrag om den skandinavistiska rörelsen i förhållande till Finland vid mitten av 1800-talet. Vid samma tid ingick också de första presshistoriska studierna i årsboken. Det var framför allt de liberala idéernas spridning och betydelse för opinionen i Finland som intresserade författarna. De presshistoriska bidrag som senare ingått i HLS har delvis belyst samma frågor och fördjupat uppfattningen om den liberala opinionsbildningen i storfurstendömet efter tronskiftet i Ryssland vid mitten av 1850-talet.

Det var framför allt den skandinavistiska rörelsens politiska historia och understöd i Finland fram till dansk-tyska kriget 1864 som behandlades i de tidiga bidragen i HLS. Det mera vidsträckta begreppet kulturell skandinavism nämndes också, men ägnades inte större uppmärksamhet. Studierna kan i alla fall uppfattas som ett uttryck för

att forskarna vid sidan av den liberala idétraditionen även intresserade sig för kontakterna till de nordiska grannländerna. Genom att påvisa att den skandinavistiska rörelsen också i Finland uppmärksammades inom en mindre krets, ville författarna samtidigt komplettera den bild som förmedlades av bland andra danska historiker.

Hugo E. Pipping publicerade en grundläggande studie om Finlands förhållande till skandinavismen i *Förhandlingar och uppsatser* redan 1921. Han redogjorde för studentmötena och det rika flödet av ställningstaganden i dikter, tidningsartiklar och broschyrer, samt betonade att det var fråga om en sammansatt rörelse, som i grunden utgick från de nationella enhetssträvandena på kontinenten.⁷ De följande volymerna av HLS innehöll flera bidrag som fördjupade analysen av rörelsens betydelse för de politiska uppfattningarna i Finland. Till exempel publicerade Bernhard Estlander 1926 en studie om de frivilliga från Finland i det danska kriget 1864.⁸ Han använde sig av bland annat brevsamlingar och skildrade studenten Rudolf Estlanders, torparsonen Herman Liikanens och forstmästaren Anton Sanmarks resor till Köpenhamn samt deras militärutbildning och erfarenheter vid fronten. Bernhard Estlander hade letat efter uppgifter också om andra frivilliga landsmän och kom fram till att de rörde sig om sammanlagt elva personer – en uppfattning som har bekräftats av senare forskning.⁹

Fyra år efter Estlanders studie utkom Runar Johanssons sammanfattande bidrag ”Skandinavismen i Finland”. Han intresserade sig framför allt för rörelsens betydelse för de liberala idéernas genombrott och förhållande till den fennomanska rörelsen. Utgående från brev och tidningsartiklar beskrev författaren skandinavismens framväxt samt den offentliga polemiken mellan de politiskt aktiva emigranterna i Sverige och företrädare för den fennomanska rörelsen i Finland. Hans slutsats var att det fanns ett viktigt samband mellan skandinavismen och de liberala idéernas utbredning efter mitten av 1800-talet, men att skandinavismen i Finland helt saknade betydelse som nationell

7. Hugo E. Pipping, ”Finlands ställning till skandinavismen”, *Förhandlingar och uppsatser* 34, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1921, s. 131–198.

8. Bernhard Estlander, ”Finländska frivillige i danska kriget 1864”, *HLS* 2, 1926, s. 79–124.

9. Åke Backström, ”Finska frivilliga i danska kriget 1864”, *Genos* 64, 1993:4, s. 152–157.

samlingsrörelse. I den senare bemärkelsen blev skandinavismens inflytande rentav negativt, eftersom J.V. Snellmans offentliga angrepp 1858 ”mot tendenserna till politisk anslutning till Sverige förde med sig ett hävdande av det nationellt säregna hos det finska folket”. De förmedlande synpunkter som Emil von Qvanten hade försökt framföra åsidosattes enligt Johansson ”av en nationell ledare, som uppställde villkoret: fennomani eller skandinavism”. Johansson drog alltså en skarp skiljelinje mellan skandinavismens omedelbara inflytande på opinionen och den fennomanska rörelsen. Avslutningsvis framhöll han att skandinavismen som kulturell rörelse fortsatte att vara av betydelse inom de olika politiska lägren i Finland också efter polemiken i slutet av 1850-talet och det dansk-tyska kriget 1864.¹⁰

HLS innehöll tidigt även andra bidrag som uttryckligen belyste Finlands historiska och kulturella band till Skandinavien. Författarna polemiserade delvis mot uppfattningar som hade förts fram av finsk-sinnade historiker. Nils Cleve publicerade till exempel en uppsats om västra Finlands vikingakultur 1944 och några år senare ingick en omfattande studie av Gunvor Kerkkonen i vilken hon analyserade spåren av danska ”härtåg” längs Finlands sydkust i början av 1200-talet. Professor Eric Anthonis årsfestföreläsning 1945 bar rubriken ”Svensk gärning i Finlands medeltid”. Utgående från bland annat Orts- och personnamn visade han hur den svenska bosättningen och det svenska rättssystemet vann utbredning i Finland under tidig medeltid.¹¹ Anthoni, som samtidigt var huvudredaktör för *Historisk Tidskrift för Finland*, bidrog senare med flera studier i HLS: till exempel redogjorde han för källmaterial och forskningsfrågor i anslutning till de medeltida biskopsgodsens i Finland i en uppsats som publicerades 1949.¹²

PRESSHISTORISKA BIDRAG

Författaren och docenten Arvid Mörne publicerade flera historiska bidrag i HLS i vilka han intresserade sig för de liberala idéernas genombrott i Finland vid mitten av 1800-talet. Den första uppsatsen med

10. Runar Johansson, ”Skandinavismen i Finland”, *HLS* 6, 1930, s. 222, 331–333.

11. Eric Anthoni, ”Svensk gärning i Finlands medeltid”, *HLS* 21–22, 1946, s. 69–92.

12. Eric Anthoni, ”Biskopsgodsens i Finland”, *HLS* 24, 1949, s. 83–134.

rubriken "Studier i Finlands press 1854–1856" ingick i *Förhandlingar och uppsatser* redan 1912. Följande studie publicerade han i HLS 1925. Den utgjorde ett försök att beskriva bakgrunden till den finländska liberalismens genombrott före 1860-talet. Fyra år senare utgav han en andra studie som koncentrerade sig på pressdebatten i början av 1860-talet med *Helsingfors Dagblad* i huvudrollen. Några år senare återkom han till ämnet genom att skriva om en mera specifik fråga, det vill säga den debatt som förorsakades av Emil von Qvantens skrift "Fennomani och Skandinavism". Pamfletten var den samma som Runar Johansson hade hänvisat till i den artikel som citeras ovan och den utgavs i Stockholm 1855. Den gav Mörne anledning att gå in på den sverigesvenska pressens inställning till de finländska frågorna under Krimkriget.¹³ Birger Ulfvens, som på 1960-talet publicerade en uppsats om Mörne som historiker i HLS, fäste sig vid att de presshistoriska studierna var mindre till formatet, men att författaren samtidigt hade gjort en viktig insats på det presshistoriska området.¹⁴

Flera historiker skulle senare beröra frågan om de liberala idéernas genombrott i dagspressen under senare delen av 1800-talet. Docent Lolo Krusius-Ahrenberg medverkade till exempel 1954 med en omfattande studie om den finländska "Dagbladsseparatismen" under skandinavismens andra intensiva skede, det vill säga åren 1861–1865. Hon hade tidigare disputerat för doktorsgraden med en avhandling om de nationalistiska och liberala idéernas genombrott i Finland 1856–1863.¹⁵

De presshistoriska uppsatserna i HLS kan i flera fall uppfattas som en del av den politiska historieskrivningen. I mitten av 1970-talet utgav till exempel historikern och arkivrådet Berndt Federley två bidrag som behandlade ställningstaganden i den finlandssvenska tidningspressen med anledning av Lapporörelsen och det äktfinska

13. Arvid Mörne, "Liberala meningsyttringar i finländska pressen före 1860-talet", *HLS* 1, 1925, s. 178–218; Arvid Mörne, "Liberalismens genombrott i den finländska pressen", *HLS* 6, 1930, s. 121–184; Arvid Mörne, "Kring Emil von Qvantens 'Fennomani och skandinavism'", *HLS* 8, 1932, s. 1–80.

14. Birger Ulfvens, "Arvid Mörne som historiker", *HLS* 35, 1960, s. 212–241.

15. Lolo Krusius-Ahrenberg, "Dagbladsseparatismen" år 1863 och den begynnande panslavismen", *HLS* 30, 1954, s. 171–214; Lolo Krusius-Ahrenberg, *Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856–1863*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1934.

partiets framträdande i början av 1930-talet. I den första analyserade han professor Rabbe Axel Wredes ståndpunkt så som den framträdde i tidningsartiklar och i brev. I den senare redogjorde han ur ett vidare perspektiv för den pressdebatt som högerörelserna gav upphov till.¹⁶

Några år senare återkom professor Torsten Steinby till frågan om hur *Hufvudstadsbladet* och de tongivande kretsarna kring tidningen förhöll sig till Lapporörelsen. Han kunde med stöd av tidningens ledarregister visa vilka personer som i praktiken ansvarade för de redaktionella inläggen: bland skribenterna fanns R. A. Wrede, Pehr H. Norrmén och Rolf Witting. Inom dessa kretsar fanns samtidigt planer på att grunda en ny, mera högersinnad svensk dagstidning. Företaget strandade främst till följd av ekonomiska orsaker och det faktum att Pehr H. Norrmén inte åtog sig att axla ansvaret som chefredaktör.¹⁷ Torsten Steinby publicerade också andra presshistoriska föredrag och uppsatser i HLS, till exempel ett föredrag från 1973 med rubriken "Utvecklingslinjer i finlandssvensk dagspress".¹⁸

Docent Lars-Folke Landgrén har senare i ett par bidrag behandlat politiska ställningstaganden utgående från dagspressen. Det första tog upp en omdebatterad fråga som kom att ingå i det liberala partiets program och som på 1860-talet väckte intresse också bland skandinavisterna i Sverige. Uppsatsen behandlade den liberala tidningsmannen Anders Herman Chydenius och kraven på att storfurstendömet Finland skulle tillerkännas neutralitetsrätt i händelse av krig. Chydenius tillhörde *Helsingfors Dagblads* redaktion 1862–1887 och var tidvis tidningens huvudredaktör. Den andra uppsatsen av Landgrén handlade om hur pressopinionerna i Sverige, Norge, Danmark och Finland förhöll sig till nazismen vid tiden för partiets maktövertagande 1933. Uppsatsen var en förstudie till en större undersökning om den

16. Berndt Federley, "Lapporörelsen och R. A. Wrede", *HLS* 48, 1973, s. 140–187 samt "Opinionsbildning och tidningspress. Finlandssvenska meningsyttringar vid tiden för äktfinshetens framträdande och Lapporörelsens genombrott", *HLS* 49, 1974, s. 245–275.

17. Torsten Steinby, "Hufvudstadsbladet och lapporörelsen", *HLS* 58, 1983, s. 147–181.

18. Torsten Steinby, "Utvecklingslinjer i finlandssvensk dagspress. Föredrag vid föreringen Svensk-Finlands Vänners årsmöte i Stockholm i mars 1972", *HLS* 48, 1973, s. 238–343.

nordiska tidningspressen och nazismen samt ett försök att behandla opinionsbildning i ett komparativt perspektiv.¹⁹

PERSONHISTORIA

Inom Svenska litteratursällskapets styrelse diskuterades tidigt ett förslag om att i större omfattning utge biografiska studier över "personer som gjort sig förtjänta om den svenska odlingen i landet". Kort därpå föreslogs också att man skulle utge utförliga studier över "bortgångne skriftställare, som värvat i Sällskapets syften" i serien *Förhandlingar och uppsatser*. Styrelsemedlemmarna uppmanades att ha sådana texter i åtanke, men något beslut om att utge levnadsteckningar i en särskild serie fattades inte vid denna tidpunkt.²⁰ När sällskapet 1955 började publicera levnadsteckningar i en separat serie nämnde redaktören att ett förslag i denna riktning diskuterats redan tidigare.²¹

Levnadsteckningarna och de personhistoriska bidragen uppfattades som viktiga och de skulle även komma att inta en framträdande plats i *Historiska och litteraturhistoriska studier*. I de första volymerna upptog levnadsteckningarna och brevtågarna rentav en dominerande ställning. Därefter blev innehållet efter hand mera mångsidigt, sannolikt i hög grad som ett resultat av redaktionens arbete och kontakter. Fram till början av 1950-talet innehöll HLS ett tjugotal bidrag som betecknades som levnads- eller minnesteckningar. En del av dessa var minnesrunor över avlidna styrelsemedlemmar.²²

När styrelsemedlemmen och professorn i latin Fridolf Gustafsson avled 1924, förklarade sig professor Ivar A. Heikel genast villig att utarbeta en kort biografi över kollegan. Uppsatsen om Gustafsson

19. Lars-Folke Landgrén, "Anders Herman Chydenius och storfurstendömet Finlands neutralitet", *HLS* 72, 1997, s. 115–146; Lars-Folke Landgrén, "Herr Hitler är en föroläpning'. En översikt om pressopinionerna bakom nazismen i de nordiska länderna från maktövertagandet till riksdagsvalets efterdyningar 30.1.–20.3.1932", *HLS* 75, 2000, s. 17–92.

20. *Förhandlingar och uppsatser* 10, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1897, s. lxxiv, lxxvi.

21. Olav Panelius, *Levnadsteckningar I. Hugo Pipping*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1955. Texten på bokens baksida.

22. Styrelsen fattade 1902 ett beslut om att publicera minnesteckningar över avlidna styrelsemedlemmar. *Förhandlingar och uppsatser* 15, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1902, s. xli.

ingick i den första volymen av HLS. Författaren Helena Westermarcks biografi över konstnären Mathilda Rotkirch tillhör likaså de första personhistoriska bidragen i HLS. Helena Westermarck hade tänkt ge ut en bok om Rotkirch, men de granskare som styrelsen utsåg ansåg att arbetet inte var tillräckligt omfattande för att publiceras separat. Helena Westermarck accepterade i stället erbjudandet att publicera sin levnadsteckning i den andra volymen av HLS. Tio år senare publicerade hon även en biografisk studie över konstnären Maria Wiik i HLS.²³

Sällskapets styrelse gick alltså tidigt in för att publicera levnadsteckningar över personer som arbetat för dess syften och stått sällskapet nära. Detta medförde att några av de som medverkade med levnadsteckningar själva senare uppmärksammades på ett motsvarande sätt. Bibliotekarien Göta Tegengren publicerade till exempel en levnadsteckning över Helena Westermarck tillsammans med hennes bibliografi 1974.²⁴ HLS har emellertid långt ifrån systematiskt gett ut levnadsteckningar över de personer som under de första decennierna tillhörde sällskapets styrelse och bidrog till utgivningen av årsboken. Till en del beror detta på att biografier över dessa personer utkommit i bokform. Under de senaste decennierna har HLS innehållit kortare minnesrunor över personer som stått sällskapet och dess publikationsverksamhet nära.

Det är inte överraskande att HLS under lång tid innehållit bidrag som belyser Finlands politiska historia under perioden från sekelskiftet fram till självständigheteten. De utgör en del av den omfattande litteraturen kring tidsperioden och består till stor del av kommenterade utdrag ur samtida dagböcker och anteckningar. Läkaren och lantdagsmannen Adolf Törngren publicerade till exempel 1934 en redogörelse för de politiska samtal han förde under första världskriget. Han besökte på uppdrag av sina politiska vänner och på eget initiativ flera gånger S:t Petersburg, Stockholm och Berlin och deltog bland annat i de förhandlingar som i december 1917 fördes med Sveriges och

23. Helena Westermarck, "Mathilda Rotkirch", *HLS* 2, 1926, s. 8–78; Helena Westermarck, "Maria Wiik. En biografisk studie", *HLS* 13, 1937, s. 105–160.

24. Göta Tegengren, "Helena Westermarck och hennes litterära verk. Bibliografi", *HLS* 49, 1974, s. 340–392.

Danmarks regeringar om erkännandet av Finlands självständighet.²⁵ Eirik Hornborg kommenterade och utgav 1956 den nyländske studenten Walter Horns privata anteckningar om sina upplevelser under det första krigsåret. Tillsammans med studiekamraten Bertel Paulig reste Horn i december 1914 till Stockholm för att kontakta Tysklands militärmyndigheter, vilket ledde till att den finska jägarbataljonen i Tyskland upprättades följande år. Horn hade tidigare utnyttjat sina egna anteckningar och Bertel Pauligs samtida dagbok för en längre uppsats om jägarrörelsens historia.²⁶ Redaktionen för HLS gav senare också ut Gunnar Emil von Hertzens anteckningar om sin tid som jägare 1915–1917 och 2001 publicerade Magnus Lemberg utdrag ur den dagbok som en släkting hade fört under tiden i jägarbataljonen.²⁷ De nämnda utgåvorna av anteckningar och dagböcker kan betraktas som exempel på en form av bidrag som förhållandevis ofta ingått i HLS.

SKOL- OCH FÖRVALTNINGSHISTORIA

Fram till 1980-talet innehöll HLS en rad bidrag om olika utbildningsinstitutioners historia och om förvaltningsförhållanden under äldre tider. En del av dessa hade karaktären av personhistoriska studier, men sällskapet åtog sig även att i årsboken utge skolhistoriska undersökningar som var viktiga ur institutionernas synvinkel, men inte tillräckligt omfattande för att ges ut i separata volymer. I den första årsboken ingick Arvid Hultins uppsats om det svenska gymnasiet i Viborg, som inrättades 1842 och som trots det låga elevantalet var verksamt fram till 1862. Gymnasiets läroplan avvek i någon mån från den som tillämpades vid de gymnasier som samtidigt inrättades i Finland. Vid mitten av 1870-talet erhöll staden ett lyceum

25. Adolf Törngren, "Politiska trevare under krigsåren. Anteckningar från resor i Skandinavien", *HLS* 10, 1934, s. 67–162.

26. Eirik Hornborg, "Från 'jägarrörelsens' tillblivelsetid", *HLS* 31–32, 1956, s. 401–440. Walter Horns egen redogörelse publicerades ursprungligen i minnesskriften över Bertel Paulig 1938 och har senare givits ut på nytt i verket Joakim Hansson & Lars-Folke Landgrén (red.), *Stark ström med egna vågor går genom hafvet. Nylands Nations historia 1643–1993*, Helsingfors: Nylands Nation 1993.

27. G.E. von Hertzen, "En jägares anteckningar. Bidrag till belysande av företeelser inom 27 jägarbataljonen", *HLS* 39, 1964, s. 182–191; Magnus Lemberg, "En Pfadfinders dagbok", *HLS* 76, 2001, s. 167–214.

med samma organisationsmodell som motsvarande läroverk i övriga Finland.²⁸ Några år senare ingick i HLS en utförlig redogörelse för Haapaniemi krigsskola och topografiska kår i Savolax från början av 1780-talet fram till dess att undervisningen upphörde 1818. Historikern och läraren Sigurd Nordenstreng beskrev officersutbildningen under 1700-talet, de personer som stod i ledningen för kåren, byggnaderna och undervisningen.²⁹ Bland bidragen till de svenska läroanstalternas historia kan också skolrådet Magnus Kulls redogörelse för Svenska social- och kommunalhögskolans tillblivelse och framtidsplaner från början av 1980-talet nämnas.³⁰

Bland de personhistoriska bidragen i årsboken finns flera som belyser Helsingfors universitets historia – både som kunglig akademi i Åbo och kejserligt universitet under storfurstendömet. Professor A. R. Cederberg publicerade till exempel utdrag ur brevväxlingen mellan docent Johan Henrik Lindqvist i Åbo och akademisekreterare Pehr Wargentini i Stockholm under åren 1776–1781. Den förstnämnde hade hand om undervisningen i matematik i Åbo eftersom ordinarie professorn i matematik Anders Lexell bedrev forskningsarbete i S:t Petersburg. Lindqvist utnämndes till ordinarie professor i matematik 1780.³¹ Bibliotekarien Olof Mustelin återkom senare till den korrespondens som Lindqvist förde med sina vänner och kolleger. Han utgav de brev som matematikern skrev till kollegan Nathanael Gerhard af Schultén i Stockholm 1782–1797 och som förvaras i Åbo Akademis bibliotek.³²

Hugo E. Pippings undersökning av professorn och rektorn Fredrik Wilhelm Pippings inskriptionstal från åren 1833–1839 belyser på ett intressant sätt universitetsledningens förhållningssätt till studenterna under en för universitetet politiskt känslig period. En stor del av rektorns tid förefaller att ha upptagits av de mer eller mindre

28. Arvid Hultin, "Viborgs gymnasium redivivum", *HLS* 1, 1925, s. 125–177.

29. Sigurd Nordenstreng, "Haapaniemi krigsskola och topografiska kår", *HLS* 6, 1930, s. 1–125.

30. Magnus Kull, "Social- och kommunalhögskolans tillblivelse och framtid", *HLS* 58, 1983, s. 183–213.

31. A. R. Cederberg, "Akademiska interiörer från Åbo åren 1776–1781", *HLS* 18–19, 1943, s. 267–294.

32. Olof Mustelin, "Ur en Åboprofessors korrespondens under gustavianska tiden", *HLS* 38, 1963, s. 97–144.

allvarliga "förvillelser" som studenterna gjorde sig skyldiga till. Docent J. V. Snellman uppfattades som en av studenternas ledare och ansågs förhålla sig kritisk till det rådande "fadersväldet". Han anhöll till rektors förtret i ett kritiskt skede om att få föreläsa om den akademiska frihetens sanna natur och väsende och vägrade samtidigt att ta emot kuratelet för den studentavdelning som han tillhörde. Genom att jämföra manuskripten till Snellmans föreläsning och rektors tal kan författaren visa att det också fanns likheter mellan de bådas tänkesätt.³³ Litteraturhistorikern E. N. Tigerstedt hade redan tidigare utgett och kommenterat de bevarade manuskripten till Snellmans docentföreläsningar i filosofi från samma tidsperiod i HLS.³⁴

Förvaltningsförhållandena under 1700- och 1800-talet har på motsvarande sätt vanligtvis belysts genom personhistoriska bidrag. Som ett exempel kan nämnas professor R. A. Wredes utförliga beskrivning av Carl Alexander Armfelts studier och tjänstgöring vid statssekretariatet i S:t Petersburg under åren 1879–1899. Wrede stödde sig i stor utsträckning på Armfelts egna anteckningar, av vilka en del utkommit i tryck. Uppsatsen kommenterades i följande volym av HLS av Lennart Munck, som under en kort period hade tjänstgjort som kanslichef vid statssekretariatet.³⁵

FÖRÄNDRINGAR UNDER DE SENASTE DECENNIERNA

Det är uppenbart att de historiska bidragen i HLS under de senaste decennierna blivit färre och åtminstone delvis ändrat karaktär. I en del av volymerna under 1980- och 1990-talen ingick endast ett eller ett par bidrag som representerade historieämnet. Eftersom innehållet i *Historisk Tidskrift för Finland* under samma period blev mångsidigt och sidantalet ökade kan man fråga sig om det rentav hade uppstått ett motsatt förhållande mellan tidskriften och HLS jämfört med perioden efter 1925. HTF utkom årligen med åtminstone

33. Hugo E. Pipping, "Kring Fredrik Wilhelm Pippings inskriptionstal", *HLS* 50, 1975, s. 95–139.

34. E. N. Tigerstedt, "Ur Snellmans docentföreläsningar", *HLS* 21–22, 1946, s. 347–516.

35. R. A. Wrede, "Carl Alexander Armfelt. Hans verksamhet vid statssekretariatet för Finland", *HLS* 4, 1928, s. 202–286. Lennart Munck "Några ord om Carl Alexander Armfelts verksamhet vid statssekretariatet för Finland", *HLS* 5, 1929, s. 174–180.

ett omfattande temanummer och innehöll förutom artiklarna också presentationer av forskningsprojekt, debattfrågor och källmaterial. Det är till exempel uppenbart att doktoranderna inom historieämnet gärna publicerat artiklar och litteraturrecensioner i *Historisk Tidskrift för Finland* med tanke på de akademiska meriter detta medförde. Tidskriftens artiklar granskades från och med 2006 av två sakkunniga som inte tillhörde redaktionen.

Trots att en del av de bidragsformer som tidigare utgjorde en stor del av innehållet i HLS har blivit mera sällsynta, så har det historiska innehållet fortsatt att vara relativt mångsidigt. Årsboken har till exempel endast i undantagsfall innehållit den form av levnadsteckningar som tidigare var vanliga. Ingenjör Christopher Ridgewell utgav 2012 en berättelse om officeren Alexander Magnus de la Garde, som med sin familj flyttade från Litauen till Finland efter Krimkriget 1856.³⁶ Också de kommenterade utgåvorna av brev och dagböcker har blivit färre, men volymerna under 2000-talet har trots detta innehållit enstaka bidrag även av detta slag.³⁷

Från och med början av 1980-talet innehöll HLS några längre uppsatser som utgjorde bearbetningar av lärdomsprov, främst magisteravhandlingar och laudaturuppsatser i historia.³⁸ Under de senaste åren har historieämnet i årsboken framför allt representerats av vetenskapliga artiklar. Till en del har dessa tillkommit inom ramen för forskningsprojekt, som åtminstone delvis finansierats av SLS, eller utgjort en del av författarens pågående avhandlingsarbete. Samtidigt har innehållet i HLS påverkats av att de vetenskapliga artiklarna sedan 2014 genomgått kollegial vetenskaplig förhandsgranskning av utomstående sakkunniga. Bidragen i HLS fyller med andra ord i stort sett samma krav på redovisade frågeställningar, litteraturhänvisningar och källmaterial som artiklarna i HTF. Docent Matias Kaihovirta har till exempel publicerat artiklar som tillkommit inom

36. Christopher Ridgewell, "Alexander Magnus de la Garde", *HLS* 87, 2012, s. 53–80.

37. Se t.ex. Carl-Thomas von Christerson, "Min allrakäraste lilla flicka. Carl Wilhelm von Christersons brev till dottern Ulrica Charlotta", *HLS* 87, 2012, s. 17–52.

38. Se t.ex. Henrik Meinander, "Aktiva Studentförbundet. En högerradikal sammanslutning 1931–1945", *HLS* 64, 1989, s. 241–341; Petra Hakala, "Savolax-karelska avdelningen år 1845. En studentkorporation och dess plats i stadsgeografin", *HLS* 73, 1998, s. 91–142.

ramen för ett forskningsprojekt i HLS. Han har bland annat från ett politiskt och idéhistoriskt perspektiv analyserat socialdemokratiska och kommunistiska uppfattningar i förhållande till nationalismen och etniciteten som idéer i Finland. I HLS utkom 2020 en artikel om den socialdemokratiska partisekreteraren och teoretikern K. H. Wiiks uppfattning om förhållandet mellan socialdemokrati, nationalism och etnicitet under 1920-talet.³⁹

Sammanfattningsvis kan man säga att publiceringsprinciperna för de historiska bidragen i HLS länge präglades av stor kontinuitet. Redaktionen fattade beslut om vilka uppsatser som skulle ingå och ansvarade för den slutgiltiga redigeringen av texterna. Årsboken innehöll både vetenskapliga artiklar, utgåvor av brev och manuskript samt levnadsteckningar över litterärt verksamma personer. Redaktörerna önskade inte avvika från denna linje. En del av de artiklar som publicerades på 1920- och 1930-talen behandlade uttryckligen de liberala idéernas genombrott i Finland under senare delen av 1800-talet och representerade en historiesyn som avvek från de samtida finsksinnade historikernas. Vid samma tid innehöll HLS också bidrag som behandlade förvaltnings- och militärhistoria samt skol- och lärdomshistoria, ofta med en personhistorisk infallsvinkel.

Fram till 1980-talet var också andelen bidrag som representerade historieämnet i vidsträckt bemärkelse hög i HLS. Sedan kollegial granskning införde 2014 har de vetenskapliga bidragen i HLS genomgått samma publiceringsprocess som i övriga vetenskapliga tidskrifter. Införandet av utomstående granskare har sannolikt bidragit till att en del av de publicerade artiklarna tillkommit inom forskningsprojekt med anknytning till Svenska litteratursällskapet. I HLS publiceras fortfarande även essäer och översikter, vilka på samma sätt som tidigare granskas enbart inom redaktionen.

39. Matias Kaihoviirta, "Den svenske partisekreteraren och den mångnationella staten. Socialdemokrati och nation i Karl H. Wiiks politiska agerande under 1920-talet", *HLS* 95, 2020, s. 121–143.